

МАСИ VS ОСОБИСТОСТІ, АБО КОМУ ПОТРІБНА ІЄРАРХІЯ?¹

У статті розглянуто проблему співвідношення категорій “маси” і “особистість” у процесі створення й рецепції поезій. Анкетування вказує на неприйняття “масовості” та прагнення до індивідуалізації авторської поетики. У цьому зв’язку спостерігається неоднозначне ставлення до будь-яких ієрархічних побудов.

Ключові слова: маси, особистість, рецепція, ієрархія.

Nadiya Gavryliuk. The masses vs. personalities or Who needs hierarchy?

The article examines the correlation of “mass” and “personality” categories in the process of creation and reception of poetry. A questionnaire poll speaks in favor of rejection of mass culture and verifies the trend towards the individualization of literary styles. It is thus indicative of mixed attitude to every sort of hierarchy.

Key words: masses, personality, reception, hierarchy.

“...Кожен вважає себе обраним, єдиним в своєму роді. Чому в результаті з таких “обраних” отримується сіра “маса” (а воно так і є) – зовсім незрозуміло. До того ж, про “масу” найчастіше говорять саме такі “обрані”. Так, люди не однакові за своїм розумінням поезії і своїм розвитком, проте скромність ще нікому не заважала”.

(З анкети випускниці Кіровоградського нац. педагог. ун-ту ім. В.К. Винниченка)

“Багато сучасних поетів, бажаючи пробити стіну незрозуміння, спробували знайти втраченого слухача і пішли в народ. Тільки ось народу більше нема. А є організовані маси. І “піти в народ” – значить посісти місце серед “організаторів” цих мас. Так поет стає функціонером. Це перевтілення завжди вражає. Поети минулого були жерцями та пророками, панами та бунтарями, блазнями та святими, слугами та злидарями. Але тільки бюрократична держава зуміла перетворити поета на високопоставленого чиновника “культурного фронту”. Поетові підшукали “місце” в суспільстві. А поезії?” [6, 84], – запитував свого часу Октавіо Пас.

У постколоніальний період поет позбавляється вимушеного статусу “гвинтика та коліщатка” суспільства. Та це зовсім не знімає його потребу орієнтуватися на читача. І тут перед автором відкривається два шляхи – орієнтація на вибраних або на якомога ширшу аудиторію.

Якщо стосовно елітної поезії як теоретики літератури, так і звичайні читачі дійшли цілковитої згоди, то щодо масової спостерігаються значні різночитання. Масова література у свідомості читача – література, яка має розважальний характер, над якою не потрібно міркувати, урешті-решт, вона підлягає сучасному надшвидкому темпові життя, коли більшість має час на читання хіба в метро чи маршрутці. З огляду на це, дедалі частіше масова література стає синонімом прози (роману, детективу, фантастики), хоч і тут у теоретиків виникають сумніви: у яких координатах доречно говорити про масову літературу.

Розглядаючи масову літературу як історико-культурну проблему, Ю. Лотман зазначав: “Зацікавлення масовою літературою виникло в російському класичному літературознавстві як протидія романтичній традиції вивчення “великих” письменників, ізольованих від епохи, що їх оточує, протиставлених

¹ Основні тези цієї статті було виголошено на П’ятому теоретичному симпозіумі “Зони контакту: література і масова культура” (28-29 жовт. 2010 р., Київ).

їй. Оновлення інтересу до масової літератури пов'язане із працями радянських літературознавців 1920-х рр., передусім В.Б Шкловського, Б.М. Ейхенбаума, Ю.М. Тинянова. З одного боку, масова література цікавила цих дослідників, оскільки саме в ній найповніше виявляються середні літературні норми епохи. Із другого боку – на цьому наполягав Ю.М. Тинянов – у неканонізованих творах, що перебувають поза межами узаконеної літературними нормами епохи, література відгукує резервні засоби для новаторських рішень майбутніх епох” [див.: 5]. Погляд на середні літературні норми епохи зі спрямуванням на пошук творчої перспективи – завдання завжди цікаве й актуальне, тим паче нині, коли вектор руху української літератури позбавлено колишньої однозначності трактування. Очевидно, ця обставина провокує нову хвилю теоретичних і критичних осмислень проблеми під назвою “масова література”. Узагальнюючи погляди українських і зарубіжних теоретиків, Анна Таранова показує, що “спроби розділення масової та високої літератур за сучасними естетичними принципами неминуче відбувалися з урахуванням політичних та ідеологічних факторів, присутніх у певному суспільстві. Наявність кардинальної різниці між цими типами літератури останнім часом ставиться під сумнів, особливо в постмодерній літературній ситуації” [9, 55], унаслідок чого виникає можливість глянути на масову літературу з її власних позицій, не беручи точкою відліку “елітну літературу”.

Поділ літератури на “елітну” та “масову”, як і сама ця антитеза, вичерпала себе ще в першій половині ХХ ст. Поняття “масова” в наш час, на думку російського дослідника І. Саморукова, асоціюється радше з типом виробництва, ніж із негативними оціночними характеристиками, як те було в період модернізму [8, 103], тоді як за “елітною” літературою зберігаються позитивні конотації. Але насправді не все так однозначно: масовість (у ринковому сенсі) сприймається як позитив, адже більша аудиторія – більша відомість (а іноді й популярність), частіше відвідування сторінки в Інтернеті, поетичних вечорів за участю автора, більший шанс на розповсюдження книжок через торговельну мережу. Крім того, в умовах зникнення монополії на літературну продукцію членами Спілки письменників України та інституту цензури, зростання економічного чинника (якщо автор має достатньо коштів, може видрукувати книжку) збільшує кількість авторів, а отже, загострюється конкуренція між ними в боротьбі за читацькі симпатії. Воднораз у цій ситуації важко не втратити індивідуальності, потрапляючи в “загальний потік”, підпорядковуючи власну творчість сукупності читацьких запитів. А це може викликати протилежний ефект.

Суперечливість взаємин творця і читацького загалу – явище не нове, проте нині воно активно обговорюється в контексті теоретичної дискусії довкола “масової літератури”. Тут доречно змінити ракурс і поглянути на предмет дискусії очима читача.

Анкетування засвідчує неоднозначність змісту, який вкладає професійний читач (майбутній філолог) у це поняття; більше того, часто спостерігається явище, яке можна назвати “повстанням проти мас”.

Деякі респонденти вважають недоліком для поезії економічний фактор, стверджуючи, що “поряд із визначними поетами творять “писаки”, “масові автори” для “комерції” (студентка 1 курсу філ. фак-ту Харків. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна). Отже, масовий автор – це автор ринковий, твори якого розкуповують (хоча комерція в більшості випадків не зовсім відповідне слово), але при цьому він постає як творець низькопробного читива. Однак саме “автор для мас”, а не, скажімо, “популярний автор” може вважатися емблемою сучасності. Популярність і масовий захват виразно розмежовуються студентами: “Про популярного автора можна говорити, коли його твори

несуть щось надзвичайне або повчальне, а не тоді, коли безглуздим¹ твором захоплюються маси”, – зазначає однокурсниця анкетованої. Звідси можна дійти висновку 1) про не надто високий рівень естетичної культури масового читача; 2) про тугу читача за *авторською індивідуальністю*; 3) про потребу повчання, тобто певної системи ціннісних координат й орієнтирів. Як стверджує ще одна першокурсниця філфаку ХНУ ім. В.Н.Каразіна: *“Кожен автор творить свою ідеологію, та раніше популярним був той, хто захоплював ідеологією більшу масу, нині – той, хто провів кращу рекламну компанію”*. Маси тут постають як пасивна сукупність, що піддається авторському впливові, однак якщо раніше цей вплив відбувався в річищі релігійної, національної, політичної ідеології, то нині це ідеологія піару, продиктована бажанням швидкої слави й умовами книжкового ринку, спрямованого на “завоювання” читача. Навіть із цих нечисленних цитат помітно, що “маси” в читацькій свідомості сприймаються негативно, так само як і автор, що на них орієнтується: *“Автор не повинен підлаштовуватися під більшість, поет не мусить опускати свою планку, навпаки – сприяти підняттю планки читацького сприйняття”* (студентка 4 курсу філфаку ХНУ ім. В.Н.Каразіна). Вочевидь, такий спротив продиктований кількома чинниками: 1) ототожненням маси із сукупністю людей, які не хочуть (не можуть² або не вміють) самостійно мислити, задовольняючись низькими стандартами; 2) бажанням/потребою “виховати” думаючого читача, який би був *особистістю*; 3) актуалізацією неоромантичного світогляду, за якого *особистість автора*, вокремлюючись у натовпі (“масі”), здатна провадити її за собою. Звідси й таке, на нашу думку, дещо перебільшене твердження: що *“кожен автор – особистість”, а тому “про будь-яку ієрархію письменницьких постатей говорити недоречно”* (студентка іноземної філології вказаного ВНЗ). Переконавання, що наявність ієрархії – крок до одноманітності, можна знайти й серед філологів-україністів: *“Ієрархія непотрібна, бо це призведе до уніфікації, масової культури³, що негативно вплине на розвиток мистецтва”*, – зазначає першокурсниця.

Спротив ієрархії можна пояснити вірою в особистість, яка заторкує як автора, так і читача. Саме тому останній виходить із позиції суб’єктивності сприйняття, із неповторності рецептивного досвіду та враження: *“Можна виокремити “автора для себе”, а не “автора для мас”* (студентка відділення класичної філології ХНУ ім. В.Н.Каразіна). Хоча на колір і смак товариш не всяк і кожен має улюбленого автора, та неодноразово доводиться чути про брак таланту: *“Поетів зі справжнім талантом мало, більшість сучасних поетів – “автори для мас”*, або ж іще категоричніше: *“Зараз усі, здається, “автори для мас”, а деякі (наприклад, Жадан) починали з “популярного”, бо розкручували свій твір”* (випускники філ. фак-ту ХНУ ім. В.Н.Каразіна). В останньому висловлюванні зауважуємо показовий момент: те, що “усі автори для мас”, свідчить, що вони використовують однаковий чи майже тотожний набір засобів і прийомів ведення оповіді. У свідомості читачів ці автори не наділені індивідуальними рисами. Студентка 3 курсу філ. фак-ту Кіровоград. нац. пед. ун-ту ім. В.К. Винниченка

¹ У російській мові поняття “безглузде” (“нелепое”) етимологічно пов’язане зі старослов’янським “не лѣпо” (некрасиво), тобто виходить безпосередньо в площину естетики.

² Будь-яка можливість самостійно мислити свідомо придушувалася різними імперськими владами, оголошуючись вільнодумством, злочином і тощо. Кожна держава-колонізатор намагалася знищити особистість, індивідуальність, розчинити її у безликій “масі”. Можливо, недавнє колоніальне минуле – один із чинників категоричного несприйняття “мас” і вельми активного наголосу на “індивідуальності”, “особистості”.

³ Отже, масова культура стає контекстуальним синонімом знеосіблення, що сприймається як однозначний недолік літературного процесу. Знеосіблення породжує чималу кількість літературних творів, але не завжди переходить у якість. І все ж гонитва за новизною навряд чи може тлумачитися як однозначний позитив.

зауважує: *“На даний момент важко виокремити особливості кожного поета, адже вони дуже схожі між собою за філософічністю. Через це виокремлювати популярного автора недоречно”*. Отож, можливо, ідеться не так про брак таланту, як про брак індивідуальності: *“Автори чимось подібні один до одного, інколи повторюються сюжети. Розподіл на “популярного автора” й “автора для мас” існує й породжено його проблемою читачів, зокрема їх деградацією. Це прозу якось можуть читати “пересічні” панове (там сюжет може захопити). А поезія – це щось таке концентроване, що вимагає не лише думати, а й відчувати. Одним словом, важкувато для покоління ТБ. Звідси штамп: поезія не зрозуміла, а як наслідок – погана”*. Важко не погодитися з тим фактом, що відбулося певне спрощення літератури під впливом настанови на розважальність. І хоча така література має бути наявна в корпусі текстів, але їй (як і будь-якому іншому різновиду літератури) не належить право на монополію. Бо інакше можна справді стати механічним споживачем без власної думки й чуття, відкидаючи все, що виходить за розважальні рамки, які стали своєрідним кліше постмодернізму¹.

Подібність авторів загострює не лише проблему співвідношення загального та індивідуального, а й дотичну до неї “теоретичну” проблему градації літературних постатей, доцільності або недоцільності подібних ієрархічних побудов. Адже, якщо всі автори “на одне обличчя”, потреба в ієрархії стає вельми сумнівною. Можна почути твердження: *“Ієрархія не потрібна, та, на жаль, існує. Це штампи, які існують, на щастя, для “популярних авторів”, “авторів для мас”* (студентка 3 курсу філ. фак-ту Кіровоград. нац. пед. ун-ту ім. В.К. Винниченка); або: *“Читачеві за великим рахунком непотрібна, авторам, навпаки, бажана – це їх рейтинг, популярність, гроші”* (студент 5 курсу Нац. ун-ту “Острозька академія”). Ієрархія нині часто стає синонімом до слів “піар” і “просування” (*“Ієрархія не потрібна, популярність визначає реклама”*, – стверджує студентка 4 курсу укр. філології Ягеллонського ун-ту²), а тому цільовою аудиторією подібних класифікацій стають самі автори, *“яким приємно було б знати, що вони найкращі, що про них говорять сучасники”*. У трактуванні студентів Кіровоград. нац. пед. ун-ту ім. В.К. Винниченка ієрархічні шаблі залежать від продуктивності автора, індивідуальних смаків читача та достатнього розголосу. Перелічені моменти формують образ автора, народ (“читаюча публіка”) робить йому ім'я. Та оскільки індивідуальні смаки читачів різняться, то *“в сучасному суспільстві можна на короткий час бути цікавим широкому колу читачів, а “культом” бути дуже важко”* (студентка 4 курсу Нац. ун-ту “Острозька академія”). Звернімо увагу на ту обставину, що й поетом після 25 років, на думку анкетованих, у наш час бути складно (випускниця філ. фак-ту ХНУ ім. В.Н.Каразіна). Швидкоплинність популярності, обмеженість “масового автора” віковим чи освітнім цензом читача (Ірена Карпа – 17-19-літніми, “Лесь Подерв'янський – людьми, які не знають літературної мови”) – аргументи філологів Кіровоградщини на користь відмови від ієрархічних

¹ Кожна епоха, щойно вона сходить на кліше, збіднює себе: наприклад, ідеологічні кліше соцреалізму, найменший вихід за котрі трактувався як ворожий, можуть розглядатися як певний аналог постмодерного часу, коли все, що поза розвагою, – погано. Естетика літератури в часі крайньої риторики обов'язково бідніє та, щоб подолати власну вичерпаність, формується на спротиві догмам. І нині “автор для мас” дедалі частіше розглядається читачами як небажане явище: *“на жаль, існує “автор для мас”, який пише те, що зрозуміло будь-кому”* (студентка 4 курсу Кіровоград. нац. пед. ун-ту ім. В.К. Винниченка).

² Із восьми анкетованих студентів цього курсу троє не визначилися з відповіддю про доцільність ієрархії; двоє висловилися негативно (бо справді важлива читабельність книжки й читацьке зацікавлення, що провокується рекламою); двоє – позитивно (ієрархія збільшить шанси на існування України на європейській та світовій арені, бо *“культ автора означає можливість, щоб видавалися бестселери, а ті будуть мати велику популярність всюди”*); один голос на користь постійного існування ієрархії незалежно від ставлення до неї (ієрархію формують читачі).

побудов. *“Сучасна українська література – це реальна анархія. Поетичний SLEM – найкращий тому приклад. Ієрархія постатей в цьому випадку – тупо і застаріло. Поети виринають з лайна, годують нас ним і туди ж зникають. Сучасна українська література – література моменту”*, – доволі категорично висловлюється й випускниця укр. філології ХНУ ім. В.Н.Каразіна.

Однією із причин відсутності градації студенти вважають постмодерний дискурс із його зміщенням понять “популярний автор”¹, “масовий автор”, “культ автора”: *“Популярний автор – автор для мас, коли мотиви та проблеми його лірики² актуальні”, “Автор для мас – автор для загалу, а той, який пише художньо більш вартісні твори, не завжди буде “популярним”, бо його не всі можуть зрозуміти”; “Популярний автор – молодий поет, а автор для мас – класик, наприклад, Ліна Костенко”*. Отож “автор для мас” виступає 1) синонімом популярного автора, який пише твори для загалу (художньо менш якісні, ніж “елітна література”); 2) синонімом класика, якого читають усі (“якісної літератури”); 3) синонімом “розкрутки” та “комерційного успіху” (ринковий аспект).

Схожі різночитання спостерігаємо й у проєкції на питання про “культ автора”: *“На даному етапі існує багато неякісної, масової поезії, що будується на культі автора, але це неприйнятно”*; *“Поети високої якості мають складати певну ієрархію і їм слід надати культ автора, адже поети набувають певної популярності”*; *“популярний автор – це не означає культовий чи світовий. Є класика, яку читають і читатимуть, а є “популярний автор” чи “автор для мас”, якого сьогодні читають всі, а завтра ніхто не згадає”*. Бачимо, що культ особистості сприймається 1) негативно³ (бо критерій оцінки твору – його якість); 2) позитивно (як синонім класики і світового рівня); 3) як засіб організації літературного процесу та зростання його естетичної вартості⁴ (на думку викладача Кіровоград. нац. пед. ун-ту ім. В.К. Винниченка, про “культ автора” варто говорити, *“якщо його творчість осмислює самотність етносу, “нації”*”).

Розбіжність тлумачення названих понять порушує питання про доцільність їх використання, спроби чіткішого теоретичного окреслення або ж пошуків альтернативної парадигми. Студенти запропонували говорити не про ієрархію (як певну вертикаль), а про позиціонування різних творчих площин зі своїми особливостями, серед них і групи “популярних авторів”, до якої активно емігрують російські. Художню майстерність подібних творів варто обґрунтовано доводити (Кіровоград). Надійшла і пропозиція будувати ієрархію залежно від сфери, в якій твори популярні, наприклад: “поезія вартісна/попса”, “піар/антипіар” (Остріг).

Якщо поглянути на кількісні співвідношення тих, хто вважає ієрархію потрібною, і тих, хто вважає її пережитком минулого, отримаємо таке:

¹ “Розмежування “народної” та “інтелігентної” літератур насправді апелює до понять високої та низької культури, а їхній синтез породжує новий культурний проєкт *популярного*, або “загальнонародного” письменства. Фактично йдеться про особливий різновид масової української літератури”, – зауважує Т. Гундорова [2, 60].

² Саме з лірикою як літературним родом у читачів асоціюється українська поезія як така. Ліризм визначається її суттю, хоч його наявність чи відсутність на сучасному етапі розцінено по-різному.

³ Вочевидь, культ у свідомості читаючої публіки проєктується на минулий імперський досвід і трактується як абсолютне зло. Крім того, культ як створення певних ідолів – гріх із погляду християнської моралі.

⁴ У випадку позитивного ставлення до культу, гадаємо, варто говорити про його спорідненість із культурою та культивуванням цієї культури, бо ж етимологічна спорідненість цих понять доволі виразна. Але *“про культ автора”* говорити рано, якщо йдеться про сучасних авторів” (студенка 2 курсу Нац. ун-ту “Острозька академія”).

Ієрархія постатей у сучасній українській літературі з погляду фахового читача

Потрібна	Непотрібна	Суперечлива	Існує	Важко сказати
114	113	3	23	37

Залучивши до анкетування людей різного фаху (філологи, журналісти, перекладачі, фізики, вірусолог), віку та місця проживання, отримаємо приблизно такі ж загальні тенденції оцінки потреби ієрархії. До таблиці, що подається далі, залучено 22 анкети, із них 13 – киян, 4 – мелітопольці, 2 – одеситки, 1 – чернівчанка, 2 – представників діаспори. Скажімо, останні схилиються до позиції, що ієрархія – річ неминуча: *“Навіть якщо це і не доречно, цього не уникнути: все одно критики, читачі чи випадкові люди, завжди мають етикетки, про що не йшла б мова”* (журналіст і перекладач, Чилі). Цю ж позицію знаходимо й в українських анкетованих: *“Ієрархія створюється сама собою, хочемо ми цього чи ні”* (фізик, Київ). Часом наголошується при цьому на шкідливості ієрархічних побудов (літературознавець, Німеччина).

Думки українських анкетованих розділилися:

1) непотрібна, бо а) *“читач сам обере собі автора”* (журналіст, Чернівці); б) *“слова “сучасна” та “ієрархія” є абсолютними антонімічними”* (журналіст, Одеса); в) *“сучасні українські поети досить самобутні, оригінальні, незалежні. Їх, на мою думку, не хвилює думка читача, у їхніх поезіях не йдеться про визначні події”* (філолог, Мелітополь); г) *“поезії взагалі не потрібні жодні визначення й класифікації, бо вона орієнтована на почуття”* (філолог, Мелітополь);

2) потрібна, а) *у кожного покоління вона своя* (філолог, Мелітополь); б) *“саме зараз це недоречно”* (філолог, Одеса); в) *“необхідно мати і знати сучасних Шевченків, Франків та ін., які будуть представляти літературні вподобання нашої сучасності, теми та всі літературні процеси, які зафіксує історія української літератури”* (філолог, Мелітополь).

3) суперечлива: *“Про неї говорити зарано. Чи запізно”* (літературознавець і журналіст, Київ).

Ієрархія постатей у сучасній українській літературі (різнофахова вибірка)

Потрібна	Непотрібна	Суперечлива	Існує	Важко сказати
7	6	2	4	3

Ієрархія постатей у сучасній українській літературі (попередні підсумки)

Потрібна	Непотрібна	Суперечлива	Існує	Важко сказати
121	119	5	27	40

Зі статистичних даних бачимо, що кількість тих, хто вважає ієрархію потрібною (38,78%), та тих, із чийого погляду вона недоречна (38,14%), приблизно однакова (різниця становить усього 0,64%). Незначний відсоток (1,6%) вважає потребу ієрархії суперечливим питанням, дещо більша кількість респондентів (8,65%) зазначає, що, незалежно від нашого ставлення до ієрархії, вона існує як даність або ж як перспектива, її годі уникнути. Частина анкетованих (12,82%) не змогла визначитися з відповіддю на це питання.

Ті, хто вважає наявність якоїсь градації позитивною ознакою літературного процесу, роблять акцент саме на *читачів* як головних “споживачів” подібних

¹ Водночас визнається доречність розмови про “популярного автора”, але відповіді на питання, хто із сучасних поетів підпадає під це визначення, складно.

класифікацій. Мовляв, це допомагає орієнтуватися в чималому масиві авторів, зіставляти їх та визначатися із власними вподобаннями, формувати свій естетичний смак, відрізнити літературу вартісну від невартісної. Виходить, ієрархія слугує своєрідним маяком у прямуванні літературним морем. Але ж і критика (звісно, за умови належної якості) виконує такі функції орієнтування в “літературі моменту”, хоча уникає при цьому будь-яких ієрархій. До речі, серед студентів Національного університету “Острозька академія” трапляються голоси на користь того, щоб замінити літературні шаблї якісною критикою та професійними відгуками. Щодо *автора*, то йому ієрархія може бути корисна на етапі учнівства, коли поет іще орієнтується на взірці. В іншому випадку вона може прислужитися хіба в аспекті ринкових взаємин і потішити марнославство. Для *поезії* градація допомагає визначити шар авторів, базових на сучасному етапі (тобто тих, які презентують сучасне суспільство), і є ознакою розвитку поезії. Хоча, як на нашу думку, слово “розвиток” щодо поезії недоцільне, у цьому випадку може йти мова про різну якісну наповненість і стильову належність, але аж ніяк не про прогрес чи регрес. Останні поняття доречно застосовувати щодо суспільства та його рівнів (політичного, економічного, культурного тощо). До того ж визначення базових авторів – завдання теоретиків літератури. Радикально налаштовані респонденти вважають, що нікому, окрім *теоретиків літератури*, класифікації і типології не потрібні.

Кому потрібна ієрархія? Чому потрібна ієрархія?

Авторові	Рейтинг, популярність, гроші, задоволення самолюбства, розповсюдження книжки, вплив на читачів; щоб талановиті автори, які не вміють піаритися, не були в тіні грошовитої бездарності; щоби був взірець поетам-початківцям
Читачеві	Щоб відрізнити таланти від графоманів; читати якісну поезію; знати, які є автори, що про них пишуть; отримати змогу побачити розвиток творчого шляху автора; щоб легше було зіставляти, аналізувати та розподіляти твори на класичні та новинки; щоб формувати естетичний смак
Теоретикові літератури	Через професійну настанову все класифікувати
Поезії	Ознака її розвитку; визначення шару авторів, на яких базується сучасна поезія

Таке переконання базується на тому, що **поезія** ієрархії не потребує, або з тієї причини, що її мало хто читає¹, або з тієї, що справжня поезія читатиметься незалежно від місця в рейтингу. *Авторам* ієрархія не потрібна, бо це породжує наслідування тих, хто посідає чільні позиції ієрархії, зводить саморозкриття автора й оригінальність поезії до мінімуму². Крім того, талановиті автори можуть залишитися поза увагою (суб’єктивізм будь-якої класифікації) і, що найсуттєвіше, автори не надто цікавляться думкою інших про їхню творчість.

Остання обставина засвідчує крайній індивідуалізм автора нашого часу, хоча не можна твердити, що всім авторам байдуже, чи має якийсь відгук їхня

¹ Окремі респонденти вважають: щодо сучасної прози, на відміну від поезії, ієрархія була б доречною, інші ж категорично твердять: “Сучасна українська література не вважається потрібною” (фак. іноземної філології Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна).

² Наслідування взірців – закономірне явище в період учнівства, що виховує культуру автора (обізнаність із різними культурами, їх міфологією, літературою, образною системою) та культуру вірша (технічну вправність і належне володіння мовним багатством без використання нецензурщини). Ця школа, на нашу думку, аж ніяк не недолік, бо талановитий автор виростає над традицією, переосмислюючи її, а в окремих випадках – започатковує власну. Не маючи ж такої школи, автор ризикує винаходити велосипед.

творчість із боку читачів. Іноді *читачам* ієрархія заважає читати, бо формує у свідомості наперед задане бачення того чи того автора, тоді як рівень автора слід визначати за якістю його творів, котра ніколи не буде однорідна. Але найбільше нарікань ієрархія викликає з погляду гуманності (*“Ми всі рівні, ніхто немає права бути вище, ніж інші”, “це негуманно – заздалегідь поділяти читачів на інтелектуальні класи”*, – зазначають першокурсниці укр. від. Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. За подібними твердженнями стоять прагнення нікого не принижувати та юнацький максималізм. І хоч би як схвально ми ставилися до тези, що вивищуватися над іншими не маємо права¹, усе-таки доведеться визнати, що за ідеєю рівності ховається привид безликої “маси”, з якої ніхто не виокремлюється, за нею не видно особистості. А саме особистісний підхід, на думку анкетованих, стає на заваді ієрархії, бо читач – особистість з індивідуальними смаками, а *“кожен поет індивідуальний. Не маємо права говорити, що той чи інший автор нецікавий, це можна на рівні підсвідомості”*² (студентка 5 курсу Кіровоградського нац. пед. ун-ту ім. В.К. Винниченка).

Кому не потрібна ієрархія? Чому не потрібна ієрархія?

Автору	Талановиті автори можуть опинитися поза увагою; бо він не надто зважає на сторонню думку; бо це сприяє потягу до “влади”; бо заганяє автора в рамки, зумовлює наслідування замість поезії від душі
Читачеві	Бо смаки читачів різняться; бо кожен автор – особистість; бо вона породжує штампи сприйняття й іноді відбиває бажання читати; бо рівень автора – рівень майстерності творів, до того ж у кожного автора є вірші хороші й не дуже; ієрархія принижує жінку
Поезії	Недоречно, бо нею мало хто цікавиться, на відміну від прози

Як узгодити авторську індивідуальність зі значними складнощами у виокремленні постаті з літературного потоку? Чи не стають сучасні поети значною мірою заручниками нової актуальної моделі творчості, орієнтованої на ринок і попит? У такому випадку автор свідомо використовує певний набір параметрів: відповідний стиль (лексика, синтаксис, пунктуація), настанова на розважальність і доступність сприйняття, претензія на оригінальність. Але те, що на початках 90-х років минулого століття сприймалося як фактор новизни (епатаж, ламання мовних та інших табу), нині, перетворившись на ринковий продукт, набуло ознак серійного “виробництва”, масовості. Звідси, як видається, і виростає позірний парадокс, окреслений в епіграфі до цієї студії.

Превалюючи в суспільстві тривалий час, будь-яка модель починає сприйматися як нав’язана й викликає відчуття загрози та чималий спротив. І наслідком цього стає парадокс: бажання повернутися до традиційної класичної парадигми й водночас застереження від її стереотипів у царині ідей і художньої тропіки, “чекання на ієрархію” (Галина Меньок) та уникання її.

¹ “Що ти маєш, чого б ти не взяв? – питає Св. Апостол Павло у Першому посланні до Коринтян. – А коли ж бо ти взяв, чого чванішся, ніби не взяв?” (1Кор. 4:7) [1, 197]. Оті слова – то нагадування супроти невдячності щодо Бога й людей, запобіжник гордості та вивищуванню над іншими. Вивищуватися варто лише над собою.

² Гадаю, що твердження не зовсім слушне: *читач як критик має право говорити, що твір не цікавий, уголом*, але йому слід аргументувати свою позицію доказами, пояснити чому (тематика застаріла, непрописані характери, затерті тропи тощо) і при цьому *в жодному разі не переходити на особу автора*. Імовірно, саме ототожнення твору й автора призводить до думки про критику на рівні підсвідомості (мало не за Фрейдом), щоб не образити й не принизити творця. Але ж критика, якщо це справді критика, завжди усвідомлена.

Наслідки цієї двоїстості спостерігаються й на рівні теоретичних міркувань про канон¹. З одного боку, стверджується, що деконструкція літературного канону – річ неминуча, із другого – маємо розуміння того, що поза канonom неможлива жодна історіографія, тож важливо шукати засади творення нового канону. Зокрема, розглядаючи проблему літературного канону на американському матеріалі, Т. Денисова пропонує спиратися на принцип діалогічності: “Визнання діалогу як основи комунікативності суттєво змінює і ставлення до канону – як до його формування, так і до виконуваних ним функцій, створює інший фрейм для конструювання канону: не через руйнацію попереднього, а через відбір і варіативність поєднання різних моделей. <...> Не канонічні війни, а природне “прирощення”, не за принципом доповнення до класичного взірця, <...>, а за розробленою в наш час системою різного типу художньої свідомості” [3, 44].

Прикладом подібного співіснування можна вважати концепцію сучасного російського літпроцесу авторства Марії Бондаренко, що її наводить у своїй розвідці І. Саморуков [8, 104]. Схематично її можна подати так:

Професійна словесність	Дилетантська словесність
професійна “масова” література	примітив = наїв
актуальна, спрямована на інновацію	“дитяча творчість”
неактуальна, орієнтована на відпрацьовані канони	“секундарна (медіальна)”, орієнтована на відтворення профанованих канонів

За такого підходу до оновленого літературного канону потраплять ті тексти, що сприймаються (чи сприймалися свого часу) як інновація. Міра інноваційності дедалі частіше стає критерієм належності тексту до того чи того різновиду художньої літератури. “Чим послідовніше виявлено у творі дух винахідництва, тим більше підстав зарахувати його до високої культури, далі – у спадній прогресії – Р. Браун вирізняє культуру фольклорну, популярну та масову” [4, 26].

Інноваційність і з погляду читача – надзвичайно вагомий критерій, бо ж постає в його свідомості синонімом індивідуальності, особистості, справжньої творчості. Показово, що за чималого побутування текстів, кваліфікованих читачами як масові, зростає опірність читача щодо них. “Схоже, що нинішня ситуація більше схиляє наших письменників до елітаризму, до концентрації творчого обдарування”, – зауважує Я. Поліщук [7, 185]. Хоча аж ніяк не випадає твердити, що “елітарна література” потісняє “масову”, що йдеться про цілковиту “зміну парадигми” (Микола Ільницький), але таки можна помітити активізацію парадигми “елітарної” (читай: класичної) літератури, внутрішня налаштованість на елітаризм.

До того ж поміж анкетованих раз у раз звучать голоси, що саме оновлена (знову елемент інновації!) класична літературна парадигма може стати каталізатором літературного процесу на Україні й фактором виходу нашої поезії на широку світову арену. Утім це тема наступної розмови.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Біблія* або Книги Святого Письма Старого й Нового Завіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. – М., 1988. – 1255, [7] с.
2. *Гундорова Т.* Висока культура і популярна культура: слов’янський контекст // *Слово і Час.* – 2008. – № 9.

¹ “Зібрання текстів, збережених і переданих в усній (приміром, міфи) або письмовій формі, тобто корпус творів та їх авторів, які вважаються особливо цінними й гідними передачі від покоління до покоління, визначаються як канон. Найважливіші функції канону: узаконення цінностей, створення ідентичності й визначення орієнтирів для дії” [10, 44].

3. Денисова Т. Роздуми про літературний канон (на американському матеріалі) // *Слово і Час*. – 2009. – № 8.
4. Зверев А. Что такое “массовая литература”? // *Лику массовой литературы США* / Ващенко А.В., Ерофеев В.В., Зверев А. М.; Отв.ред. Зверев А.М.; АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. – М.: Наука, 1991. – 336 с.
5. Лотман Ю. Массовая литература как историко-культурная проблема [Электронный ресурс] // *О русской литературе*. – С.-Петербург: “Искусство-СПБ”, 1997. – 848 с. – С. 817-827 // Режим доступа: <http://www.aptechka.agava.ru/statyi/teoriya/lotman/lotman29.html>
6. Пас О. Язык // Пас О. Избранное: В поисках настоящего времени: Нобелевская лекция 1990г.; Поэзия; Эссе; Проза / Пер. с исп.; Вступ. ст. В. Резник; Комментар. Б. Дубина. – М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2001. – 352 с. – (Сокровища мировой литературы).
7. Поліщук Я. Література як геокультурний проект: Монографія. – К.: Академвидав, 2008. – 304 с.
8. Саморуков И. К проблеме разграничения “массовой” и “высокой” литературы. Знаки канона в российской массовой литературе [Электронный ресурс]. – Вестник Самарского гос. ун-та. – 2006. – № 1 (41) – С. 103-104 // Режим доступа: http://www.ebiblioteka.lt/resursai/Uzsenio%20leidiniai/SGU/Vestnik_HumN/2006-01/hum0601_10.pdf
9. Таранова А. “Велике нечитоме” і академічний канон літературознавства: проникнення масової літератури до парадигми літературознавства // *Слово і Час*. – 2008. – № 11.
10. Хайдебранд фон Р., Винко С. Работа с литературным каноном: Проблема гендерной дифференциации при восприятии и оценке литературного произведения // Пол. Гендер. Культура: Немецкие и русские исследования / Под ред. Э. Шоре и К. Хайдер. – М.: РГГУ, 2000. – Вып. 2. – 261 с.

Отримано 28 жовтня 2010 р.

м. Київ

АП

ВРУЧЕННЯ ПРЕМІЇ ІМЕНІ О.І. БІЛЕЦЬКОГО В ГАЛУЗІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

30 листопада 2010 р. в Інституті літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України відбулося вручення Премії імені академіка О.І. Білецького в галузі літературної критики. Згідно з оновленим положенням кандидатів на премію висувають редакції літературних газет і часописів. Критика за останній час, хоч і переживає певне пожвавлення, ще не виконує своє призначення на повну силу. Фактично зникли літературні огляди, чимало художніх явищ залишаються поза розглядом на сторінках преси. Рецензія незрідка стає своєрідною PR-акцією для авторів. Мета Премії імені О.І.Білецького – активізувати літературний процес в Україні, сприяти розвитку літературної критики, пожвавити саму критичну думку.

Лауреатом 2010 року за результатами таємного голосування журі назвало Дмитра Дроздовського – заступника головного редактора, редактора відділу критики, публіцистики та мистецтвознавства журналу “Всесвіт”. Премія присуджена за літературно-критичні публікації 2009–2010 рр. Вручення Премії імені О.І. Білецького в галузі літературної критики “Всесвіті” й газеті “Слово Просвіти”, які висунули кандидатуру Д. Дроздовського. Від жовтня 2009 по жовтень 2010 року він має понад 20 публікацій.

Процедура вручення премії відбулася під головуванням директора Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України академіка М. Жулинського, котрий стисло проаналізував значний доробок ще молодого, але досвідченого критика. У виступах Л. Копань, директора видавництва “Пульсари”, письменника Г. Фальковича, старших наукових співробітників Інституту літератури І. Павлюка та А. Шпиталю йшлося про різні аспекти критичної діяльності Д. Дроздовського. Про працю лауреата в журналі “Всесвіт” говорила Н. Харчук, а про співпрацю із журналом “Слово і Час” – його головний редактор Л. Скупейко.

Д. Дроздовський також співпрацює з Міністерством освіти і науки, про що розповіли начальник департаменту МОНУ Ю. Сафонов і завідувач сектору Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОНУ Л. Плясецька. Від Національної Спілки письменників України Д. Дроздовського привітала Ю. Богданова.

Голова журі Премії імені О.І. Білецького академік В. Дончик, підсумувавши виступи, зауважив, що цьогорічний лауреат гідний цієї престижної премії. Наостанок Д. Дроздовський виступив із доповіддю про літературно-критичну діяльність академіка О.І.Білецького в 1920–1950-і роки.

Анатолій Шпиталь,
секретар журі Премії імені О.І. Білецького